

ПРОЕКЦІЯ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ У ЛІРИЧНІЙ ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Автор як поняття і літературна постать є естетичною категорією. Реалізується він у мовленні, де постає як індивідуальність, що характеризується психологічно, соціально, естетично і є джерелом та форматором висловлювання. Біографія Ліни Костенко є основним джерелом її творчості. Життєві обставини, пережиті ситуації, почуття, емоції, накопичені роками у пам'яті, фіксуються згодом у поетичних рядках.

Образ автора у творі не збігається з біографією поета. Хоча, на думку прихильників біографічного методу в літературознавстві, біографія письменника, його індивідуальність, життя, звички, моральне обличчя, навіть домашня обстановка, дрібниці повсякденного побуту є найдостовірнішим джерелом у тлумаченні його творів, які тематично і за стилем визначаються саме авторською біографією [2, с. 43].

Автор є структурним елементом художнього твору, його присутність виявляється у поезиці, змісті, формі, значенні та образах твору:

*Я в людей не проситиму сили,
я нічого в житті не просила* [6, с. 139], –

імпліцитно гіперболізує Ліна Костенко. Потік свідомості поета художньо трансформується через посередництво перш за все метафори та уособлення (*не просять гранітні схили, щоб... дощі їх зросили*), метафоричності. Дуже важливим постає і контекст творення поезії, кристалізації образу, який народжується із комплексу смислу, емоції та інтонації.

Ліричний герой не просто тісно пов'язаний з автором, його світосприйняттям, духовно-біографічним досвідом, душевним настроєм, манерою мовленнєвої поведінки, а й виявляється (у більшості випадків) невіддільним від нього, як це бачимо у поезії Ліни Костенко:

*Я вам цей борг ніколи не залишу.
Ви й так уже, як прокляті, в боргах.
Віддайте мені дощ. Віддайте мені тишу.*

Віддайте мені ліс і річечку в лугах [6, с. 537].

Процеси в реальності багатовимірні та багатовалентні, тому свідомість людини добудовує їх і у світі вигаданому. Така особливість мислення дозволяє, наприклад, тлумачити поведінку персонажа, виходячи з власного досвіду та існуючих теорій, так само, як і поведінку реального індивідуума, відомості про якого ми маємо. Людська свідомість є життєво важливою функцією мозку, завдяки якій розум відображає дійсність. Авторська свідомість Ліни Костенко у художній формі фіксує знання про навколишню дійсність, природу, суспільство. Рівень свідомості поетеси безпосередньо залежить від рівня засвоєння знань і досвіду особистості. Ерудованість та інтелектуальність Ліни Костенко проявляється у її творах. Вона все життя вчиться, вдосконалює та розширює свої знання, починаючи з дитинства, коли інтелігентний та освічений батько, викладач мало не всіх предметів у школі, знавець 12 мов, згодом – «ворог народу», засуджений на десять років таборів [9, с. 5], розкривав перед нею таїну всесвіту. Після закінчення середньої школи молода поетеса навчається в Київському педагогічному інституті, а згодом – у Московському літературному інституті імені О. М. Горького, який закінчила 1956 року.

Там Пастернак, а там живе Чуковський,

а там живе Довженко, там Хікмет.

Все так реально, а мороз – чукотський,

а ми на лижах – і вперед, вперед! [6, с. 106]

Дилічна картинка зі студентських років поетеси постійним повтором прислівника «там» (стилістично це – плеоназм) і сполучника «а» (полісиндетон) виражає щире і нестримне захоплення усім навколо себе: і близькістю справжніх метрів поезії, і природою. За словами М. Савки, у поезія Ліни Костенко доля прозирає крізь вірші [9, с. 5].

Автор виокремлює себе у предметному світі як суб'єкт пізнання, розрізняє суб'єкт “Я” та об'єкт “Не Я”, протиставляє себе як особистість іншому об'єктивному світові. Так, у поезії «У драмі людській небагато дій» яскраво та метафорично (*уламки долі винесе на сушу, реп'яхи пазурами уп'ялися в душу*) проявилось характерне самопізнання та пізнання світу Ліни Костенко. Свідомість поетеси цілеспрямовано планує власну діяльність та поведінку, передбачає результати нелегкої

письменницької долі. Збірки віршів «Проміння землі» (1957) та «Вітрила» (1958) захоплювали читачів та критику, а книга «Мандрівки серця», опублікована в 1961 році, підтвердила успіх та ще раз довела справжню творчу зрілість Ліни Костенко. З того часу її ім'я зазвучало в одному ряду з визначними майстрами української поезії. Але така сміливість у літературній творчості насторожила ідеологічних чиновників. Автор відчуває і напевне знає, що ще зовсім недовго вона зможе вільно писати і видаватися. Незламна воля поетеси виявляється в самоконтролі та корегуванні власних дій, коли від 1963 року почалося «загвинчування гайок» у процесі розвитку культури. Тоді ж починається цькування Ліни Костенко: в'їдливі епіграми Івана Глинського, істерія М. Равлюка на сторінках «Правди України». Кожне слово Ліни Костенко було перевірене і зважене: чи нема в ньому «претензії на алегорію» [9, с. 9]. Але ставлення поетеси, цієї мужньої особистості, до об'єктивної дійсності, до інших людей, до самої себе в емоційно-почуттєвій сфері було непідвладним жодному намаганням втручатися в її твори, лізти в її душу. Душевні страждання, неможливість друкувати свої твори лише загартувували:

*Якщо я маю біцепси душі –
то в результаті сутичок із вами [6, с. 150].*

Це рядки з «Коректної оди ворогам», цікавої за жанровою приналежністю. Цей ліричний жанр хвалебної пісні поетеса обирає з притаманною їй стилю тонкою іронією. І це наближуєвір-оду до іншого жанрового різновиду – епіграми. Вірш, написаний п'ятистопним ямбом, виражає не піднесені почуття, а насмішкувато-погрозливе «хвала вам!». Але, як і має бути в оді, ці почуття викликані важливими подіями – опором режимові, нонконформізмом Ліни Костенко. Урочисто-патетичного тону твору додають звертання-оксюмори *мої кохані, милі вороги*, метафора *людина жиріє серцем*, уособлення *біцепси душі*.

Авторська свідомість характеризується активністю. У процесі відображення дійсності інформація, що надходить до мозку митця, відображується не механічно, а свідомо обробляється відповідно до мети. Внаслідок цього складного процесу на папері з'являються проєкції свідомості поетеси у вигляді таких ліричних жанрів, як вірш, поема-балада,

драматична поема, катрен, сонет, триптих, пастораль, псалом, пісня, ідилія, романс, ода, елегія, балада, дума, медитація, етюд. Природа жанру зумовлює його особливу здатність утворювати емоційно-почуттєве підґрунтя для взаємодії поета, художнього твору та реципієнта. Вірш є найпростішою формою цілісного поетичного розкриття переживань ліричного героя. Таких жанрових виявів поетичного обдарування у Ліни Костенко найбільше («Щасливиця, я маю трохи неба», «На цямру монастирської кринички», «Пливли ми ввечері лиманом» тощо), і в цьому вона є традиційною. Ліричне мислення поетеси у віршах позначене глибоким філософським узагальненням і водночас – характерною для лірики суб'єктивністю, часто – майже епічним змістом («Колись давно, в сумних біженських мандрах», «Горислава-Рогніда», «У Корчуватому, під Києвом» тощо).

Жанр поеми-балади у творчості Ліни Костенко представлений «Скіфською одиссеєю». Це ліро-епічний сюжетний твір історичного змісту, який має яскраве ліричне забарвлення. Розповідь про поневіряння головного героя супроводжується розкриттям авторських переживань та роздумів. Поетика поеми-балади відтворює настрій далекої епохи, сприяє яскравому виявленню почуттів персонажа:

Та він же грек, його ріка не зморить.

У нього кров солоня, як на трьох –

від предків тих, що наковтались моря

усіх адриатичних катастроф [6, с. 459].

Тонкий ліризм, емоційність, іноді – патетичність авторської мови твору зумовлені наявністю цікавих висловів, які, за словами Аристотеля, є ознакою обдарованості, бо складати хороші метафори – значить помічати схожість [1, с. 91].

Катрени Ліни Костенко, як і належить цьому виду поезії, містять у чотирьох рядках закінчену думку, і в цих строфах – своєрідний «потік свідомості» автора. На рівні художньої форми – це внутрішній монолог, асоціативний монтаж. Графічно цьому сприяє майже абсолютна відсутність пунктуації у реченнях, у звуковому плані – читання без пауз на одному подиху:

Калина міряє коралі

а ти летиш по магістралі

Життя – це божевільне раллі
Питаю в долі
а що далі? [6, с. 263].

Поетичному мисленню Ліни Костенко властиво метафорично проектувати свої уявлення, відчуття, переживання на об'єкти, що оточують її в дійсності, і на художні образи. Багатовимірність інтерпретацій авторської свідомості зумовлена здатністю людини відчувати різноманітність та полівалентність явищ життя і прагненням застосовувати ту ж саму модель до тексту, створеного фантазією поета. Маємо причинно-наслідковий зв'язок між складними процесами, що відбуваються у психіці та свідомості митця, і поетикою створених цими процесами текстів. Спроектувати авторську свідомість у медитативній ліриці значно допомагає лексичний рівень текстів. Інтерпретація рядків показує важливість традиційного розгорнутого порівняння для розкриття цілого ряду ознак зображуваних явищ: *«Кому я кину квітку, прекрасну, як зорю?»* («Чи й справді необхідно, щоб жінка була мужня?»), *«як та пташиночка на дроті, спочине стомлена душа»* («Що в нас було? Любов і літо»). Поетеса більше дивиться вглиб, всередину, ніж назовні, і її свідомість працює над самоаналізом. У філософській ліриці спостерігаємо протилежне явище: свідомість Ліни Костенко розростається до масштабів світобудови, час сприймається як вічність: *«Що зможеш ти... зробити для вселюдського прогресу?»* («І скаже світ: – Ти крихта у мені»). Характерний для інтимної лірики поетеси відкритий стиль, непретензійна шляхетність, галантність та зваженість кожного наступного слова, пронизливий інтерес до індивідуальності, і головне – усвідомлення того, що боротьба за своє щастя відбувається саме тут і зараз, у тому, що ми називаємо міжособистісними стосунками. Та не в усіх поезіях можна відділити громадянське звучання від інтимного, поклик рідної землі від поклику кохання, як це спостерігаємо у поезії *«Я ніколи не звикну. Я не вмію до тебе звикати»*, де *«світанки, щоденних турбот адвокати, несуть під пахвою тисячі різних справ»*. Але голос серця перемагає працелюбні порухи розуму: *«Скільки років кохаю, а закохуюсь в тебе щодня»* [6, с. 312].

Проте лірика не обмежується сферою внутрішнього життя та психології людей. Інтерес для неї незмінно становлять

душевні стани, що знаменують зосередженість особистості на зовнішніх реаліях. Тому лірична поезія виявляється художнім освоєнням станів не лише свідомості (що, за твердженням Г. Н. Поспелова, є в ній первинною, головною, домінуючою [8, с. 32]), але й буття. Волею поета відбувається змішування асоціацій, внаслідок чого виникає новий образ, який моделюється не за логікою реальної дійсності, а за художньою логікою. Незвичайне сприйняття дійсності, образне мислення поетеси струменить в кожному авторському рядку, на підтвердження чого постійно натрапляємо:

*І по якій несповідимій карті
знаходиш ти поетів на землі?* [6, с. 78].

У цьому п'ятистопному ямбічному звертанні до печальної музи відображені настроєві асоціації Ліни Костенко з творчою працею поетів. Звучання рядків, створене сплетінням звуків та пауз, передає надзвичайну турботу про музу («*О, як ти йшла в таку неgodу, здалеку...*» – персоніфікація) та трепет перед натхненням, відчутне усвідомлення автором шляхетності та обраності свого покликання («*Твоє чоло шляхетне і ясне*» – персоніфікація та епітети). Поетичний контекст образу виникає внаслідок злиття понятійно-психологічних смислів та зорових вражень – і відбувається семантичне зрушення, а весь процес образотворення здійснюється за допомогою своєрідних механізмів – метафоризації, художнього означування [7, с. 24].

Ліриці в її переважній більшості притаманна чарівна безпосередність саморозкриття автора, відкритість його внутрішнього світу, з чого складається досить яскраве та різнопланове уявлення про духовно-біографічний досвід поета, його коло думок та умонастроїв, особисту долю [10, с. 315]. Поетична індивідуальність Ліни Костенко є органічним синтезом творця, мислителя, художника, борця, політика і музиканта. В цьому напрямі шукаємо витоки постаті авторського «я», спроектованого на ліричні жанри.

Ліна Костенко зважилася вголос сказати про ницість української державної політики, яка з 1991 року була побудована на пострадянських псевдоцінностях. Але активна політична діяльність поетеси не передбачала гімнів: вона їх ніколи не писала й не буде. Тому що просто не вмів, не може [11, с. 67]. Вірші обирають її, а не вона їх, за голосом серця, правди й честі:

*О, не взискуй гіркого меду слави!
Той мед недобрий, від кусючих бджіл.
Взискуй сказати поблідлими вустами
хоч кілька людям необхідних слів [6, с. 52].*

І в цьому – величезний духовний потенціал творчості Ліни Костенко, який становить собою стрижень її пошуків у сфері поезики. На рівні мікропоетики текстів автора кожна грань художньої системи взаємодіє з історичними естетичними моделями і функціонує в межах власної самодостатності [7, с. 8]. У поезії Ліни Костенко строфи є версифікаційно досконаліми, вдало заримованими, часто – афористичними. Вірші поетеси містять заримовану опозиційність до радянського офіціозу, чого у брежнєвські часи в Україні майже ніде більше не було.

У поетичних збірках Ліни Костенко, як у кожному художньому витворі, зашифровано духовну історію автора. Цей шифр цікавий тим, що особистий досвід поетеси є невіддільним від потужного культурного досвіду всього людства. Безкомпромісно і широко розкривається авторська свідомість у поезії, починаючи від перших дитячих спогадів і вражень митця до філософського узагальнення глобальних проблем на тлі індивідуально-авторських пріоритетів.

Бажання дорослої, творчо зрілої поетеси подумки знову опинитися в дитинстві, згадати, «як усе починалося», пояснює Т. Коляда, дослідниця творчості Ліни Костенко: «Перед нами своєрідний вияв неоміфологізму, коли замість класичного Юнгового «колективного підсвідомого» виникає індивідуальне підсвідоме, набуваючи несподіваних, вигадливих форм. Одна з них – повернення не до спільного минулого роду, а до власних, індивідуальних витоків...» [5, с. 64].

Виражені у ліриці переживання можуть належати як самому поету, так і іншим, не схожим на нього особам. Вміння «чуже за мить відчутти своїм» (А. Фет) [10, с. 116] – одна з граней поетичного обдарування, як це бачимо в органічному поетичному перевтіленні Ліни Костенко в образи своїх ліричних героїнь:

*Чого я тут? Ще й, кажуть, Богу слава,
Що я жива, що в мене муж паша.
А я – Маруся. Я – із Богуслава.
У мене є непродана душа [6, с. 376].*

Поетичне мислення образно розгортається до моменту антитетичного зламу («*Фонтан, кальян і сльози на зорі*»), коли теза (початковий етап ліричної дії) художньо виправдано трансформується в іншу домінуючу ознаку («*ну, як мені, чи гарно у чадрі?*») для того, щоб якісно відтворити синтезовану амбівалентність [7, с. 13].

За словами французького письменника і літературознавця Моріса Бланшо, поезія пов'язана зі словом, яке не може урватися, адже воно не промовляє, воно є. Поет – це той, хто почув це слово, той, хто увійшов у злагоду з ним, посередник, який, виголошуючи це слово, змушує його до безгоміння. Поезії – це досвіди, пов'язані з живим наближенням до речей, з порухом, що здійснюється в поважності й праці життя. Щоб написати один вірш, потрібно доценту вичерпати життя, вичерпати мистецтво, вичерпати життя в пошуках мистецтва [3, с. 76]. Варто зауважити, що особливості авторського світосприйняття Ліни Костенко є прикметною ознакою її поезій та рефлексій, що чи не найкраще визначає відмінності поетики ліричних творів автора. Працюючи над своїми віршами, поетеса вкладає у рядки своє розуміння життя і мистецтва, а також свій професіоналізм, який нечасто зустрічається серед поетів (згадаймо блискучу освіту, здобуту Ліною Костенко).

Гуманітарність свідомості автора, явлена у художніх якостях поезій, надає вищого сенсу слову Ліни Костенко. Це слово зі стилем, шармом та непідробною жіночною енергетикою, насиченою інтригуючою та терпкою ніжністю жінки, якій «*просто хочеться щастя – тугого й солодкого, як шоколад*». Загалом же, ліричні жанри об'єднує підкреслено суб'єктивна форма вираження певного психологічного стану (образ переживання, що протікає тут і зараз), незначний обсяг тексту (вирішальну роль грає підтекст), густота образів, експресія, медитативність, виразність художньої мови, образ ліричного героя, сугестивність слова, ритмічність, милозвучність мови [2, с. 45].

Авторська свідомість у творі «Ті журавлі і їх прощальні сурми», спроектована в образний лад на основі розгорнутої метафори (персоніфікації). За жанровими ознаками це – вірш. Сумний осінній настрій ліричної героїні та природи відтворено за допомогою тропів. Епітет «*прощальні сурми*» підкреслює небажання журавлів відлітати у вирій з рідного краю, передає

звуки прощальних голосів птахів. Тонкої музичності віршу надає епітет «*сьюта голуба*». «*Натягне дощ свої осінні струни*» – розгорнута метафора, теж музичного змісту, вплітає у канву сумного настрою поезії нотки прекрасного, чарівності осені. У цьому – замріяна ейдетичність ліричного поета, який, за Гегелем, може усередині себе самого шукати спонукання до творчості й змісту, зупиняючись на внутрішніх ситуаціях, станах, переживаннях, пристрастях свого серця й духу [4, с. 501]. Тут сама людина в її суб'єктивному внутрішньому житті стає художнім твором, а лірика виступає найкращим родом літератури, який може тонко і вишукано передати найменші порухи свідомості Ліни Костенко.

Література

1. Аристотель. Поетика / Аристотель. – К. : Дніпро, 1967. – 123 с.
2. Білоус П. В. Теорія літератури : курс лекцій / П. В. Білоус. – Житомир, 2002. – 92 с.
3. Бланшо Моріс. Простір літератури : есе / Моріс Бланшо; пер. з франц. Л. Кононовича. – Львів : Кальварія, 2007. – 272 с.
4. Гегель Г. В. Ф. Эстетика. В 4 т. Т. 3. / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Искусство, 1971. – 624 с.
5. Коляда Т. Інтенціональний світ поезії Ліни Костенко / Т. Коляда. – Одеса, 1999. – 112 с.
6. Костенко Л. В. Вибране / Ліна Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
7. Пономаренко І. В. Художня своєрідність поезії Ліни Костенко (інтертекстуальність і феномен агону): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / І. В. Пономаренко. – К., 2005. – 20 с.
8. Поспелов Г. Н. Лирика среди литературных родов / Г. Н. Поспелов. – М., 1976. – 500 с.
9. Савка М. «Я вибрала долю собі сама»: життєвими шляхами Ліни Костенко / М. Савка // УСЕ для школи. Українська література. 11 клас. – 2001. – Випуск 6. – С. 4-13.
10. Хализев В. Е. Теория литературы : учеб. – 2-е изд. / В. Е. Хализев. – М. : Высшая школа, 2000. – 398 с.
11. Яковець Анатолій. «Я вибрала долю...», а не вірші // Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних: Матеріали круглого столу / ред.-упоряд. Т. В. Шаповаленко. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 105 с.